

Ks. Michał Mraczek
Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9583-9316>
DOI: <https://doi.org/10.15633/9788363241414.02>

TROSKA DUSZPASTERSKA O POLSKICH EMIGRANTÓW W NIEMCZECH PO 1945 ROKU

Kościół od samego początku istnienia obejmował swoją opieką ludzi w drodze. Wiemy, że migracje ludności były zawsze obecne w dziejach ludzkości, a wspólnota Kościoła jest wezwana do opieki nad poszczególnymi kategoriami migrujących. Mają oni bowiem prawo do szczególnej opieki duszpasterskiej, by w nowym miejscu stałego czy też tymczasowego zamieszkania móc korzystać z duchowych dóbr Kościoła¹. W artykule będziemy chcieli przedstawić, jak kształtowało się duszpasterstwo polskojęzyczne na terenie Niemiec. Na początku zostaną ukazane główne dokumenty Kościoła dotyczące omawianego przez nas zagadnienia, a następnie zostanie przedstawione duszpasterstwo polskie w Niemczech (z podziałem na okres od 1945 do 1975 i od 1976 do dziś). Jego przemiany były związane głównie ze zmieniającymi się uwarunkowaniami prawnymi oraz sytuacją migracyjną.

Najważniejsze dokumenty Kościoła powszechnego

W interesującym nas przedziale czasowym obowiązywało kilka dokumentów, które nadawały kształt duszpasterstwu migrantów. Pierwszym z nich był *Kodeks Prawa Kanonicznego* z roku 1917, który potwierdzał prawo emigrantów do duszpasterstwa etnicznego. Uwzględniał on migrantów i ludzi należących do odrębnej grupy etnicznej, jednocześnie gwarantując im szczególne duszpasterstwo, które mogło być organizowane w następujących formach: parafii personalnej, parafii terytorialnej o charakterze etnicznym, wikariatu parafialnego, kościoła rektoralnego czy różnego rodzaju kapelanii. Kodeks ten umożliwiał również powołanie kaznodziei, spowiednika na statkach oraz korzystanie z tłumacza. Duszpasterstwo etniczne podlegało wówczas bezpośrednio Stolicy

¹ Por. W. Necel, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Warszawa 2012, s. 23.

Apostolskiej. Szczegółowe zagadnienia i kwestie regulowało zasadniczo prawo pozakodeksowe i prawo partykularne².

Kolejnym ważnym dokumentem była konstytucja apostolska *Exsul Familia* papieża Piusa XII, która została wydana 1 sierpnia 1952 roku. Z historycznego punktu widzenia był to pierwszy dokument Stolicy Apostolskiej, który w sposób całościowy i systematyczny porządkował kwestie związane z duszpasterstwem migrantów³. Konstytucja wskazuje jasno, że zjawisko migracji, które jest jednym podstawowych praw człowieka, domaga się również odpowiednich struktur do realizacji duszpasterstwa⁴. Istotną okazała się zasada wprowadzona przez dokument Piusa XII mówiąca o tym, że migrantom należy zapewnić adekwatną opiekę duszpasterską nie mniejszą od tej, z jakiej mogą korzystać wierni danego Kościoła lokalnego. Konstytucja określała pełną strukturę tego duszpasterstwa, włączając w nie wcześniejsze instytucje prawne, jak np. parafie personalne, ale również powołując całkowicie nowe, jak np. misje duszpasterskie. Wprowadzała również rozróżnienie na opiekę duszpasterską zwyczajną, która powinna się realizować w parafiach (również personalnych), oraz nadzwyczajną, która miała się dokonywać poprzez instytucję misjonarza migrantów. Szczegółowo został również określony status prawny misjonarza migrantów, który mógł się odtąd cieszyć stosunkowo dużą autonomią względem lokalnych duszpasterzy⁵. Kompetencje dotyczące duszpasterstwa migrantów zostały nadal zachowane władzy Stolicy Apostolskiej, której organem wykonawczym była Kongregacja Konsystorialna⁶.

Zagadnienie duszpasterstwa migrantów podjął również Sobór Watykański II, który zwracał uwagę wiernych na zjawisko migracji oraz konsekwencji, jakie niesie za sobą⁷. Dużo miejsca tej problematyce poświęca dekret o pasterskich zadaniach biskupów *Christus Dominus*: „Szczególną troską należy otoczyć wiernych, którzy z powodu sytuacji życiowej nie mogą w sposób zadowalający korzystać z ogólnej opieki duszpasterskiej proboszczów lub są jej pozbawieni, jak np. liczni emigranci, wygnańcy i uciekinierzy, podróżujący statkami czy samolotami, koczownicy oraz inni, będący w podobnej sytuacji. Należy rozwi-

² Por. L. Adamowicz, *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. XVII, nr 1 (2007), s. 121-122.

³ Por. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instrukcja „Erga migrantes caritas Christi”* (Watykan, 3 V 2004), 20.

⁴ Por. W. Necel, *Prawo migranta...*, dz. cyt., s. 39.

⁵ Por. L. Adamowicz L., *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym...*, dz. cyt., s. 124-125.

⁶ Por. W. Necel, *Prawo migranta...*, dz. cyt., s. 40.

⁷ Por. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instrukcja „Erga migrantes caritas Christi”...*, dz. cyt., 21.

jać odpowiednie metody duszpasterskie, które pozwolą zatroszczyć się o życie duchowe tych, którzy dla wypoczynku na jakiś czas udają się w inne okolice. Konferencje biskupów, zwłaszcza krajowe, niech dokładnie rozpatrzą bardziej palące sprawy związane z sytuacją wyżej wymienionych i za pomocą środków oraz instytucji niech jednomyślnie i wspólnymi siłami zatroszczą się o duchową opiekę dla nich, biorąc pod uwagę przede wszystkim zasady, które już zostały ustalone, czy dopiero wkrótce zostaną ustalone przez Stolicę Apostolską, po odpowiednim ich dostosowaniu do okoliczności czasu, miejsca i osób⁸. Wskazania Soboru coraz bardziej kierują odpowiedzialność za opiekę pastoralną nad migrantami w stronę biskupa diecezjalnego, na terenie którego diecezji przebywają.

Owoce nauczania soborowego było motu proprio *Pastoralis migratorum cura* wydane przez papieża Pawła VI dnia 15 sierpnia 1969 roku. Dokument ten nakazuje przystosowanie przepisów konstytucji apostolskiej *Exsul Familia* do aktualnych uwarunkowań związanych z nauczaniem Vaticanum II i zachodzących przemian w obrębie samego zjawiska migracji⁹. W efekcie powstała instrukcja *De pastoralis migratorum cura* wydana przez Kongregację ds. Biskupów 22 sierpnia 1969 roku. Dokument spełnił swoje zadanie, wiążąc przede wszystkim ustalenia *Exsul Familia* z eklezjologią soborową i wskazaniem Pawła VI, a jego wskazania nabrały bardziej uniwersalistycznego charakteru, co pozwalało na łatwiejszą adaptację w różnych kościołach lokalnych¹⁰. Jednocześnie należy zauważyć, że instrukcja *De pastoralis* wiele miejsca poświęca organizacji duszpasterstwa migracyjnego, a większość kompetencji zostaje przesunięta na episkopat „a qua” i „ad quam”, pojawia się również funkcja delegata dla kapelanów, czyli duszpasterzy migrantów. Co jednak istotne, tenże delegat w świetle dokumentu nie posiada żadnej władzy jurysdykcyjnej, terytorialnej ani personalnej z mocy pełnionego urzędu¹¹.

Kolejnym istotnym dokumentem regulującym kwestie duszpasterstwa migrantów jest *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 25 stycznia 1983 roku promulgowany przez Jana Pawła II. Zawarte w nim normy prawne oparte są przede wszystkim na koncepcji Kościoła partykularnego i jego relacji do Kościoła Powszechnego¹². Kodeks w świetle nauczania soborowego wskazuje przede wszystkim na odpowiedzialność biskupa za troskę o duszpasterstwo na rzecz

⁸ Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, s. 244, 18.

⁹ Por. J. Bakalarz, *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad migrantami*, „Studia polonijne”, t. 4, Lublin 1981, s. 8.

¹⁰ Por. W. Necel, *Prawo migranta...*, dz. cyt., s. 62.

¹¹ Por. Kongregacja ds. Biskupów, *Instrukcja dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów „De pastoralis migratorum cura”*, (Watykan, 15 III 1969), 44-45.

¹² Por. L. Adamowicz, *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym...*, dz. cyt., s. 127-128.

przybyszów, podobnie czyni to wobec osoby proboszcza¹³. KPK w trosce o migrantów pozwala na ustanawianie parafii personalnych (z racji m.in. języka czy narodowości wiernych) oraz misji duszpasterskich, a także podmiotów duszpasterskich, takich jak: wikariusz biskupi czy kapelan migrantów¹⁴.

Ostatnim ważnym dokumentem dotyczącym duszpasterstwa migrantów jest instrukcja *Erga migrantes caritas Christi* wydana przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących dnia 3 maja 2004 roku. Instrukcja jednoznacznie pokazuje, że warunkiem skuteczności duszpasterstwa migrantów jest należyta troska o wartości etniczne, kulturowe i językowe imigranta. Dzięki tym wartościom może on w sposób dialogiczny wejść w relację z lokalną wspólnotą Kościoła oraz miejscowym środowiskiem. Imigrantowi należy pomóc w integracji na gruncie kościelnym, ale jednocześnie ustrzec go przed kulturowym gettem, samoizolacją albo fałszywą asymilacją lokalnej kultury¹⁵. Dokument Papieskiej Rady podejmuje istotne kwestie związane z samą organizacją duszpasterstwa, w szczególności: status kapelana, struktury duszpasterstwa i status koordynatora krajowego. Kapelani migrantów powinni być oddelegowani do tego zadania, by posiadali wszystkie uprawnienia konieczne do sprawowania opieki duszpasterskiej. Spełnianie tej posługi domaga się zgody własnego biskupa, następnie porozumienia pomiędzy Konferencją Episkopatu Kościoła „a qua”, a Konferencją Episkopatu Kościoła „ad quam”, która kieruje zainteresowanym duszpasterstwem etnicznym do biskupa potrzebującego takiego kapelana. W kwestii struktur *Erga migrantes* proponuje cztery możliwe rozwiązania: parafia personalna, misja cum cura animarum, parafia terytorialna z misją lub misjami etniczno-językowymi albo w ramach parafii terytorialnej duszpasterstwo etniczno-językowe dla osób zintegrowanych z parafią¹⁶. Koordynator krajowy nie posiada władzy jurysdykcyjnej względem kapelanów ani ich nie reprezentuje, to jednak pełni wobec nich funkcję nadzoru, moderatorską oraz łącznikową. Pozostaje w ścisłym kontakcie z Kościołem „a quo” oraz Kościołem „ad quam” w celu właściwego organizowania opieki duszpasterskiej, jak również zapewnienia odpowiedniej liczby kapelanów¹⁷.

¹³ Por. W. Necel, *Prawo migranta...*, dz. cyt., s. 65-66.

¹⁴ Por. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instrukcja „Erga migrantes caritas Christi”...*, dz. cyt., 24.

¹⁵ Por. W. Necel, *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi”*, „Prawo kanoniczne” 52 (2009), nr 3-4, s. 53.

¹⁶ Por. L. Adamowicz, *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym...*, dz. cyt., s. 133-135.

¹⁷ Por. W. Necel, *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi”...*, dz. cyt., s. 58-59.

Opieka duszpasterska nad Polakami w Niemczech w latach 1945–1975

Sąsiadujące z nami Niemcy były od dawna krajem docelowym dla Polaków, którzy z różnych powodów podejmowali decyzję o emigracji. Dotyczy to zarówno emigracji czasowej, jak i stałej. Wyjazdy, które możemy określić już mianem masowych, przypadają na drugą połowę XIX wieku i związane były z brakiem pracowników w dynamicznie rozwijającym się przemyśle hutniczym i wydobywczym w Niemczech¹⁸. Polacy, którzy emigrowali do Niemiec, w zdecydowanej większości byli wyznania rzymsko-katolickiego i od samego początku wykazywali duże przywiązanie do wiary i Kościoła. W okresie Kulturkampfu byli oni pozbawieni regularnej opieki duszpasterskiej. Jedynie pojedynczy księża, jak np. studiujący w Münster ks. Antoni Kantecki, podejmowali się posługi wobec Polaków, odprawiając nabożeństwa, głosząc kazania i słuchając spowiedzi w języku polskim. Po złagodzeniu Kulturkampfu, które miało miejsce za pontyfikatu Leona XIII, kilku księży również zyskało możliwość pełnienia posługi. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Episkopat Polski starał się zorganizować opiekę duszpasterską w kilku krajach, gdzie była liczna Polska emigracja, i w efekcie udało się utworzyć kilka Polskich Misji Katolickich. Nie było to niestety możliwe w Niemczech. Dojście do władzy Adolfa Hitlera spowodowało tłumienie wszelkich przejawów życia religijnego Polaków w III Rzeszy. W czasie trwania II wojny światowej władze w niewielkim zakresie pozwalały na podejmowanie duszpasterstwa. Jedynie robotnicy przymusowi od 1940 roku mieli zgodę na uczestnictwo w nabożeństwach niedzielnych i świątecznych, które jednak bardzo ograniczano i poddawano licznym restrykcjom. Pewne formy duszpasterstwa były możliwe w tzw. obozach przejściowych. Najtrudniejsza sytuacja była w obozach koncentracyjnych, gdzie wszelkie formy życia religijnego były zabronione, a te, które się odbywały, mogły mieć miejsce tylko potajemnie¹⁹. Przed rokiem 1945 trudno mówić o jakiejś zorganizowanej formie posługi duszpasterskiej wobec Polaków w Niemczech.

W momencie zakończenia II wojny światowej na terenie Niemiec znajdowało się blisko 2 mln Polaków. Ponad 90% z nich stanowili przede wszystkim robotnicy przymusowi. Pozostali to więźniowie obozów koncentracyjnych, jeńcy wojenni, wywiezieni z Polski do Niemiec w celach germanizacyjnych oraz kolaboranci, którzy uciekali przed frontem wschodnim. Wszyscy z wyjątkiem kolaborantów zostali określani jako tzw. dipisi (Displaced Persons), czyli osoby

¹⁸ Por. I. Celary, B. Biela, *Duszpasterstwo rodzin w Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech w latach 2004–2019*, Katowice 2022, s. 24–25.

¹⁹ Por. F. Mrowiec, K. Kosicki, J. Mandziuk, S. Stawny, *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego w Niemczech*, Würzburg 1995, s. 21–25.

cywilne, które wskutek działań wojennych znalazły się poza krajem i nie potrafią bez pomocy wrócić do swojej ojczyzny²⁰.

W okresie bezpośrednio po zakończeniu wojny Polacy byli gromadzeni w obozach, gdzie oczekiwali na powrót do Polski albo też na dalszą emigrację. W roku 1945 takich obozów było ponad tysiąc, ale wraz z upływem czasu ich liczba się zmniejszała i w roku 1947 było ich już tylko 344. Warunki w tych miejscach były bardzo trudne – opieka lekarska była niewystarczająca, brakowało żywności i odzieży, panował niski poziom higieny, dochodziło do wykroczeń²¹. Praca duszpasterska wśród Polaków na samym początku nie miała charakteru zorganizowanego. Wyzwoleni z obozów kapłani, których było ok. 900 (761 z samego Dachau), spontanicznie ruszyli do pracy wśród rodaków, z którymi dzielili los. Księża odznaczali się ogromną gorliwością, organizowali prowizoryczne miejsca kultu, a w niemieckich kuriach otrzymywali jurysdykcję. Szczególnie ważnym momentem dla polskiego duszpasterstwa w Niemczech było powołanie Biskupa Polowego Wojska Polskiego Józefa Gawliny na Ordynariusza dla Polaków w Niemczech i Austrii. Stało się to decyzją Ojca Świętego Piusa XII wyrażoną w nocy Sekretariatu Stanu z dnia 5 czerwca 1945 roku. Powołany ordynariat dla Polaków miał charakter diecezji personalnej. Nie można zapomnieć, że tylko Polacy otrzymali własnego ordynariusza, posiadającego jurysdykcję i podległego bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Decyzja ta – jak pokaże czas – wpłynęła bardzo pozytywnie na rozwój duszpasterstwa wśród Polaków w Niemczech²².

Bp Gawlina rezydował na stałe w Rzymie. W związku z nową funkcją, po odbyciu swojej wizyty Niemczech, mianował 18 lipca 1945 roku swojego stałego przedstawiciela – wikariusza generalnego, którym został ks. kan. Franciszek Jedwabski. Do jego obowiązków, oprócz reprezentowania ordynariusza w czasie jego nieobecności, należało m.in. utrzymanie kontaktu z władzami kościelnymi, cywilnymi i wojskowymi, przeprowadzanie wizytacji w polskich ośrodkach cywilnych i wojskowych, udzielanie sakramentu bierzmowania, konsekracje kielichów mszalnych, udzielanie odpustów, organizowanie formacji stałej dla kapłanów, pomoc w zaopatrywaniu księży w sprzęty liturgiczne i pozyskiwanie intencji mszalnych dla kapłanów, dla których było to zazwyczaj jedyne źródło utrzymania. Wikariusz generalny pomagał również ludności cywilnej przebywającej w obozach poprzez organizowanie materialnego wspar-

²⁰ Por. S. Bober, *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*, w: S. Bober, S. Budyn (red.), *Duszpasterstwo polskojęzyczne w Niemczech 1945–2005*, Lublin–Hannover 2006, s. 44.

²¹ Por. W. Necel, *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech*, „Prawo kanoniczne” 57 (2014), nr 2, s. 45.

²² Por. F. Mrowiec, K. Kosicki, J. Mandziuk, S. Stawny, *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego...*, dz. cyt., s. 26–27.

cia²³. Bp Gawlina, działając w świetle obowiązującego KPK, powołał również Kurię Biskupią, co nastąpiło 30 lipca 1945 roku. Początkowo miała ona swoją siedzibę w Freimann niedaleko Monachium, ale wkrótce została przeniesiona do Frankfurtu ze względu na dużo korzystniejsze położenie. Po powrocie ks. Jedwabskiego do Polski od listopada 1945 wikariuszem generalnym został mianowany ks. Edward Lubowiecki, który pełnił ten urząd do śmierci bp. Gawliny w 1964 roku.

Tak jak już wcześniej zauważono, praca duszpasterska w obozach była bardzo trudna. Władze obozowe były obojętne wobec działalności Kościoła, a czasami również negatywnie nastawione do podejmowanych przez kapłanów inicjatyw. Księża, którzy sami niedawno opuścili obozy koncentracyjne, byli często bardzo słabego zdrowia, wymagali wsparcia po przejściach wojennych. Odczuwalny był brak właściwego odżywiania, paramentów liturgicznych, brewiarzy, pomocy duszpasterskich, brakowało miejsc do sprawowania liturgii. Księża, oprócz sprawowania Eucharystii i innych sakramentów, przygotowywali wiernych do komunii św., bierzmowania, ślubu, prowadzili katechezy (z podziałem na grupy wiekowe), rekolekcje, urządzali pogadanki na tematy związane z Biblią czy sprawami społecznymi. Corocznie odbywała się wizyta duszpasterska (tzw. kolęda), która poprzez spotkania z wiernymi pomagała w lepszym poznaniu problemów wiernych. Podobną okazją było udzielanie sakramentu chorych w ich miejscach zamieszkania. Księża w obozach organizowali również szkoły i biblioteki jako odpowiedź na szerzący się analfabetyzm. Podejmowano również różne formy duszpasterstwa młodzieży i studentów, a na szczególną uwagę zasługuje harcerstwo. Opieką otaczano również Polaków przebywających w szpitalach, sanatoriach, zakładach karnych i domach poprawczych. Odpowiedzią na ogromne potrzeby materialne była również pomoc charytatywna, którą w tych trudnych warunkach podejmowali księża, starając się polepszyć byt przebywających w obozach. W 1948 roku praktycznie we wszystkich polskich placówkach był oddziały Caritasu, które wspierały szczególnie chorych, starszych, inwalidów i studentów²⁴.

Różne formy duszpasterstwa miały na celu przede wszystkim przybliżenie ich do Pana Boga i Kościoła, co było zadaniem trudnym. W ludziach wojna zostawiła swój ślad, doświadczenie głodu i chorób nierzadko znieczulało na potrzeby bliźnich, a sytuacja po wojnie nie ułatwiała decyzji co do powrotu do kraju, zostania w Niemczech czy dalszej emigracji. W efekcie wytworzył się kompleks uchodźcy, a z czasem typ człowieka o „duszy wysiedleńca”. Przeja-

²³ Por. S. Budyn (red.), *Wczoraj i dziś duszpasterstwa polskiego w Niemczech 1945–2015*, Hannover 2016, s. 27–28.

²⁴ Por. S. Bober, *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*, w: S. Bober, S. Budyn (red.), *Duszpasterstwo polskojęzyczne...*, dz. cyt., s. 47–51.

wami była niechęć do pracy, pijaństwo, rozwiązałe życie²⁵. Z tymi wszystkimi problemami musieli się mierzyć duszpasterze Polaków w Niemczech, którzy realizowali swoją posługę wyjątkowo ofiarnie. W miarę upływu czasu liczba Polaków w Niemczech malała, a tym samym liczba kapłanów. Same obozy istniały do połowy lat 60. Po śmierci bp. Gawliny jego dotychczasowy wikariusz generalny ks. Edward Lubowiecki 20 października 1964 roku został mianowany Ordynariuszem dla wszystkich Polaków w Niemczech Zachodnich²⁶. Ordynariat dla Polaków, który miał być instytucją przejściową, istniał ponad 30 lat aż do śmierci ks. Lubowieckiego w grudniu 1975 roku²⁷.

Opieka duszpasterska nad Polakami w Niemczech w latach 1976 do dziś

Po śmierci ks. Edwarda Lubowieckiego polskie duszpasterstwo na terenie Niemiec zostało zorganizowane w świetle obowiązujących przepisów prawa kościelnego, a szczególnie wspomnianej w pierwszej części instrukcji *De pastoralis migratorum cura*. Z tego względu przy Wydziale Duszpasterskim Konferencji Biskupów Niemiec Zachodnich został powołany Referat dla Duszpasterstwa Obcokrajowców, natomiast Konferencja Episkopatu Polski powołała Komisję Episkopatu ds. Duszpasterstwa Migrantów. Polska diecezja personalna w Niemczech przestała istnieć. Polskie duszpasterstwo od tego czasu działa w strukturach utworzonej wtedy Polskiej Misji Katolickiej, która jurysdykcyjnie podlega biskupom na terenach, na których są polskie placówki. Pojawiła się nowa funkcja - Rektora Polskiej Misji Katolickiej, którego kandydaturę od tej pory wysuwał Episkopat Polski, a zatwierdzał Episkopat Niemiec Zachodnich. Jego zadaniem jest przede wszystkim koordynowanie działań duszpasterskich i reprezentowanie potrzeb religijnych wobec niemieckiego episkopatu, poszczególnych biskupów oraz władz państwowych. Pierwszym Rektorem PMK został ks. Stefan Leciejewski, którego wybór zatwierdził 21 maja 1976 roku kard. Julius Döpfner, Przewodniczący Konferencji Episkopatu Niemiec Zachodnich. Nie otrzymał on żadnej władzy jurysdykcyjnej. Co prawda ze strony KEP pojawiły się prośby, by otrzymał on również nominację na wikariusza generalnego kapłanów i katolików polskich w Niemczech Zachodnich połączoną w odpowiednią jurysdykcję. Starania te jednak nie przyniosły żadnych rezultatów²⁸.

²⁵ Por. tamże, s. 52.

²⁶ Por. F. Mrowiec, K. Kosicki, J. Mandziuk, S. Stawny, *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego...*, dz. cyt., s. 29.

²⁷ Por. W. Necel, *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa...*, dz. cyt., s. 47.

²⁸ Por. F. Mrowiec, K. Kosicki, J. Mandziuk, S. Stawny, *Księga jubileuszowa duszpaster-*

Wkrótce centrala polskiego duszpasterstwa została przeniesiona z Frankfurtu nad Menem do Freising pod Monachium. Dzięki nowym przepisom prawnym udało się uregulować sytuację materialną księży i ich utrzymanie. W połowie lat 70. polska emigracja liczyła około 125 tys. osób, z czego 80 tys. była to emigracja zarobkowa, jeszcze z czasów przed wybuchem II wojny światowej, [...] 45 tys. stanowiła emigracja powojenna²⁹. W tamtym czasie w strukturach Polskiej Misji Katolickiej pracowało 35 księży (w tym 9 Chrystusowców, 4 salezjanów i 3 redemptorystów, pozostali to księża diecezjalni). Msze św. były odprawiane w 136 kościołach, choć nie wszędzie w każdą niedzielę. Ze względu na rozległy teren i konieczność odprawiania niedzielnej Eucharystii w różnych kościołach księża nierzadko musieli pokonywać w weekend odległości ponad 250 kilometrów. Oprócz posługi sakramentalnej w kościołach, będących siedzibami parafii duszpasterskich, odbywały się nabożeństwa okresowe, takie jak: droga krzyżowa, gorzkie żale, nabożeństwa majowe i październikowe. Wierni mogli korzystać z bibliotek które istniały przy większości ośrodków, prowadzona była również katechizacja stanowiąca przygotowanie do Pierwszej Komunii św. czy sakramentu bierzmowania. Organizowano również pielgrzymki do różnych sanktuariów³⁰.

Dużą zmianę przyniosło kolejne dziesięciolecie, a szczególnie sytuacja polityczna w Polsce oraz ogłoszenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku. Wielu obywateli Polski zdecydowało się na emigrację poza tzw. „żelazną kurtynę”, dla części z nich Niemcy były krajem docelowym, dla części tylko przystankiem w dalszej drodze, m.in. do Stanów Zjednoczonych. W świetle zgromadzonych danych do Niemiec Zachodnich w latach 80. XX wieku przybyło ok. 250 tys. emigrantów z Polski, spośród których ok. 10% zostało uznanych przez władze za azylantów politycznych, pozostali uznani zostali za emigrantów ekonomicznych. Większość osób z tej emigracji określanej jako postsolidarnościowa zasiłała Polskie Misje Katolickie. Nieznajomość języka niemieckiego, tęsknota za krajem, rodziną powodowała, że szukali pociechy w polskiej parafii, która dawała im poczucie bezpieczeństwa i wsparcie³¹. W roku 1986 nastąpiła zmiana na stanowisku Rektora Polskiej Misji Katolickiej. Nowym rektorem został ks. Franciszek Mrowiec, który na początku 1988 roku przeniósł siedzibę Rektoratu do centralnie położonego Würzburga, co miało ułatwić kapłanom, jak

stwa polskiego..., dz. cyt., s. 34.

²⁹ Por. S. Bober, *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*, w: S. Bober, S. Budyn (red.), *Duszpasterstwo polskojęzyczne...*, dz. cyt., s. 53-54.

³⁰ Por. F. Mrowiec, K. Kosicki, J. Mandziuk, S. Stawny, *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego...*, dz. cyt., s. 35.

³¹ Por. S. Bober, *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*, w: S. Bober, S. Budyn (red.), *Duszpasterstwo polskojęzyczne...*, dz. cyt., s. 55-56.

i wiernym kontakt z delegatem. Kolejne lata to wzrost liczby placówek duszpasterskich oraz wzrost liczby kapłanów posługujących na terenie Niemiec. W roku 1990 istniało na terenie RFN 48 polskich placówek duszpasterskich, z których 44 miały status misji „cum cura animarum”. Posługę duszpasterską pełniło 71 zatrudnionych etatowo kapłanów, wspieranych przez 11 emerytów i 5 księży z Centrum Ruchu Światło-Życie w Carlsbergu³². Ten wzrost był odpowiedzią na znacząco zwiększone potrzeby duszpasterskie po napływie nowej emigracji z Polski.

Dalsze lata to również rozwój struktur Polskiej Misji Katolickiej. Po zjednoczeniu Niemiec w roku 1990 rok później utworzono nowy (piąty) dekanat wschodni obejmujący 8 placówek duszpasterskich na terenie byłej NRD i Berlina Zachodniego. W roku 1994 działało już 65 samodzielnych placówek duszpasterskich, a liczba kościołów, gdzie systematycznie odprawiano mszę św. w języku polskim wynosiła 255. Praktycznie każda placówka posiadała kościoły filialne, gdzie w zależności od potrzeb i możliwości była odprawiana msza św. w każdą niedzielę, co drugą niedzielę, raz w miesiącu, albo w sobotę wieczorem jako msza wigilijna. W tamtym czasie w niedzielnych Eucharystiach uczestniczyło ok. 120 tys. Polaków. W strukturach PMK pracowało 102 kapłanów, 7 emerytów i 3 kapłanów z Carlsbergu. Oprócz posługi sakramentalnej w polskich placówkach duszpasterskich prowadzona była katechizacja dzieci i młodzieży, przygotowanie do sakramentów, działały różne grupy formacyjne, odbywały się tradycyjne polskie nabożeństwa okresowe, wizyta kolędowa, rekolekcje i pielgrzymki. Dla kapłanów prowadzona była formacja stała w formie rekolekcji, corocznego sympozjum oraz konferencji dekanalnych. Od 1990 roku wydawane jest również własne czasopismo „Nasze Słowo”³³.

W roku 2002 Rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech został ks. Stanisław Budyn, a wkrótce siedziba Rektoratu została przeniesiona do Hannoveru, gdzie ma swoją siedzibę do dnia dzisiejszego. We wrześniu 2002 roku zostało podpisane porozumienie pomiędzy Episkopatem Polski i Episkopatem Niemiec *Wskazania dla polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech*, którego sygnatariuszami byli kard. Józef Glemp oraz kard. Karl Lehmann³⁴, a które do dnia dzisiejszego jest dokumentem wykonawczym regulującym kwestie szczegółowe dotyczące realizowania posługi duszpasterskiej wobec Polaków

³² Por. W. Necel, *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa...*, dz. cyt., s. 49.

³³ Por. F. Mrowiec, K. Kosicki, J. Mandziuk, S. Stawny, *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego...*, dz. cyt., s. 37-42.

³⁴ Por. K. Świąt, *Religijny i społeczno-kulturowy obraz polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech. Refleksja socjologiczno-pastoralna w 70. rocznicę PMK*, w: S. Budyn (red.), *Wczoraj i dziś duszpasterstwa polskiego w Niemczech 1945-2015*, Hannover 2016, s. 216.

w Niemczech³⁵. Należy jednocześnie zauważyć, że po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w roku 2004 ponownie wzrosła emigracja z Polski do tego kraju, a jeszcze bardziej po pełnym otwarciu się niemieckiego rynku pracy dla Polaków w roku 2011. Z większą siłą pojawiło się zjawisko pracy czasowej, dotyczące zarówno pracowników kontraktowych, robotników sezonowych czy opiekunek nad osobami starszymi³⁶. Przyniosło to również nowe wyzwania duszpasterskie, szczególnie jeżeli zwrócimy uwagę na skalę tego zjawiska. Jak podają dane Głównego Urzędu Statystycznego w latach 2004-2010 na pobyt czasowy do Niemiec wyjeżdżało od 385 tys. do 490 tys. osób³⁷. Liczba ta wzrosła jeszcze bardziej w latach późniejszych, by w roku 2012 wynieść 500 tys., w roku 2015 655 tys., a w roku 2019 aż 704 tys. osób³⁸. Sytuacja ta spowodowała przede wszystkim wzrost liczby miejsc, gdzie sprawowana jest liturgia w języku polskim. W 2014 roku wynosiła 313 kościołów i kaplic, gdzie w każdą niedzielę czy wybrane niedziele (ewentualnie w sobotę wieczorem) sprawowana jest Eucharystia w ojczystym języku³⁹.

1 stycznia 2021 roku nowym rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech został ks. Michał Wilkosz. W roku 2021 liczba polskich placówek duszpasterskich na terenie Niemiec wynosiła 78, a liczba kapłanów posługujących w strukturach PMK - 127⁴⁰. Sami zaś Polacy w Niemczech stanowią obecnie najliczniejszą grupę katolików obcojęzycznych. W przywoływanym już roku 2021 ich liczba, według danych Konferencji Episkopatu Niemiec, wynosiła 1 224 568 osób. Porównując liczebność aktualnej emigracji np. z latami 70. XX wieku, oznacza to jej dziesięciokrotny wzrost.

³⁵ Nie można zapomnieć jeszcze o dwóch dokumentach, które dotyczą duszpasterstwa polskiego w Niemczech. Pierwszym jest instrukcja Konferencji Episkopatu Niemiec *Eine Kirche in vielen Sprachen und Völkern. Leitlinien für die Seelsorge an Katholiken anderer Muttersprache* opublikowana 13 marca 2003 r., dotycząca duszpasterstwa obcojęzycznego. Drugim są *Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące Duszpasterstwa Emigracji Polskiej* opublikowane 9 czerwca 2015 r. Omówienie ich wykracza już jednak poza zakres niniejszej pracy.

³⁶ Por. K. Świąś, *Polskojęzyczne duszpasterstwo w Niemczech. Aktualne uwarunkowania i inicjatywy*, „Studia polonijne”, t. 38, Lublin 2017, s. 78-79.

³⁷ Departament Badań Demograficznych GUS, *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010*, Warszawa 2011, s. 3.

³⁸ Departament Badań Demograficznych GUS, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2019*, Warszawa 2020, s. 2.

³⁹ Por. K. Świąś, *Religijny i społeczno-kulturowy obraz polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech. Refleksja socjologiczno-pastoralna w 70. rocznicę PMK*, w: S. Budyn (red.), *Wczoraj i dziś duszpasterstwa polskiego w Niemczech 1945-2015...*, dz. cyt., s. 217.

⁴⁰ Por. M. Wilkosz, *Polnische katholische Jugend in Deutschland. Standortbestimmung und Entwicklungstendenzen in den Jahren 1945-1952 und nach 1990. Eine vergleichende Analyse*, Katowice 2022, mps., s. 27.

Podsumowanie

Mając na względzie bliskość Niemiec i Polski oraz spoglądając na historię, z dużym prawdopodobieństwem można zakładać, że emigracja do Niemiec będzie nadal miała miejsce, choć różna może być jej skala. Potrzeba duszpasterstwa polskiego będzie również tego konsekwencją. Polska Misja Katolicka w Niemczech posiada dobrze rozwinięte struktury i, co bardzo ważne, prowadzi swoją działalność duszpasterską w przestrzeni dobrze uregulowanej prawnie. Można również zaobserwować dynamikę w organizowaniu polskich placówek, a przede wszystkim powstawanie nowych miejsc, gdzie jest prowadzone polskojęzyczne duszpasterstwo, będące odpowiedzią na potrzeby wiernych.

Pewną trudnością w najbliższym czasie mogą być redukcje kosztów podejmowane przez niemieckie diecezje na prowadzenie parafii. Parafie niemieckie są łączone ze sobą, ograniczanie kosztów również będzie obejmowało duszpasterstwa obcojęzyczne.

Zagadnieniem kontrowersyjnym staje się również kwestia integracji. Dokumenty Episkopatu Niemiec wiele miejsca poświęcają potrzebie integracji emigrantów, w tym integracji religijnej. Niestety często integracja jest mylona z asymilacją. Jak słusznie zauważa ks. K. Świąś: „Oczekiwania na całkowitą integrację nie są zgodne z watykańską instrukcją «Erga migrantes Caritas Christi» z 2004 roku. Instrukcja zachęca bowiem, aby odpowiedzialni za duszpasterstwo emigrantów strzegli «etnicznej, kulturowej, językowej i obrzędowej tożsamości, ponieważ duszpasterskie oddziaływania są trudne do przyjęcia przez migrantów, jeżeli nie respektują i nie doceniają ich kulturowego dziedzictwa. Owo dziedzictwo musi naturalnie wchodzić w miejscowy Kościół i miejscową kulturę»⁴¹. Należy również pamiętać, że koegzystencja duszpasterstwa terytorialnego w Niemczech i polskojęzycznego nie może przybierać charakteru konkurencyjności czy jakiejś formy rywalizacji⁴².

Struktury Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech będą w przyszłości na pewno podlegały pewnym zmianom, co jest nieuniknione. To, jak będzie się rozwijało polskie duszpasterstwo w Niemczech, zależy od bardzo wielu czynników, począwszy m.in. od skali migracji, przez reformy struktur duszpasterskich Kościoła w Niemczech, po stopień procesów sekularyzacji i potrzeby religijne samych migrantów. Aktualne prawodawstwo Kościelne dotyczące duszpasterstwa migrantów odznacza się jednak bardzo dużą elastycznością i proponuje

⁴¹ K. Świąś, *Religijny i społeczno-kulturowy obraz polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech. Refleksja socjologiczno-pastoralna w 70. rocznicę PMK*, w: S. Budyn (red.), *Wczoraj i dziś duszpasterstwa polskiego w Niemczech 1945-2015...*, dz. cyt., s. 216.

⁴² Por. W. Necel, *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa...*, dz. cyt., s. 51.

wiele możliwości jak najlepszego dopasowania struktur do realnych potrzeb. Nadrzędnym celem duszpasterstwa jest bowiem troska o zbawienie człowieka.

Bibliografia:

Adamowicz L., *Duszpasterstwo emigrantów w prawie kanonicznym*, „Roczniki Nauk Prawnych”, t. XVII, nr 1 (2007), s. 121-139.

Bakalarz J., *Podstawowe dokumenty Kościoła w sprawie opieki duszpasterskiej nad migrantami*, „Studia polonijne”, t. 4, Lublin 1981, s. 5-14.

Bober S., *Duszpasterstwo polskie w Niemczech*, w: S. Bober, S. Budyn (red.), *Duszpasterstwo polskojęzyczne w Niemczech 1945-2005*, Wydawnictwo-Drukarnia LIBER DUO Wanda i Józef Rumińscy, Lublin-Hannover 2006, s. 23-58.

Budyn S. (red.), *Wczoraj i dziś duszpasterstwa polskiego w Niemczech 1945-2015*, Rektorat Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech, Hannover 2016.

Celary I., Biela B., *Duszpasterstwo rodzin w Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech w latach 2004-2019*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2022.

Departament Badań Demograficznych GUS, *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2019*, Warszawa 2020.

Departament Badań Demograficznych GUS, *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010*, Warszawa 2011.

Kongregacja ds. Biskupów, *Instrukcja dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów „De pastoralis migratorum cura”* (Watykan, 15 III 1969).

Mrowiec F., Kosicki K., Mandziuk J., Stawny S., *Księga jubileuszowa duszpasterstwa polskiego w Niemczech*, Zakład Historii Edukacji Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego / Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej w Jeleniej Górze, Würzburg 1995.

Necel W., *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech*, „Prawo kanoniczne” 57 (2014), nr 2, s. 37-52.

Necel W., *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi”*, „Prawo kanoniczne” 52 (2009), nr 3-4, s. 51-68.

Necel W., *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012.

Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących, *Instrukcja „Erga migrantes caritas Christi”*, (Watykan, 3 V 2004).

Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002.

Święś K., *Polskojęzyczne duszpasterstwo w Niemczech. Aktualne uwarunkowania i inicjatywy*, „Studia polonijne”, t. 38, Lublin 2017, s. 75–96.

Święś K., *Religijny i społeczno-kulturowy obraz polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech. Refleksja socjologiczno-pastoralna w 70. rocznicę PMK*, w: Budyn S. (red.), *Wczoraj i dziś duszpasterstwa polskiego w Niemczech 1945–2015*, Rektorat Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech, Hannover 2016, s. 211–239.

Wilkosz M., *Polnische katholische Jugend in Deutschland. Standortbestimmung und Entwicklungstendenzen in den Jahren 1945–1952 und nach 1990. Eine vergleichende Analyse*, Katowice 2022, mps.

Streszczenie

TROSKA DUSZPASTERSKA O POLSKICH EMIGRANTÓW W NIEMCZECH PO 1945 ROKU

Autor w niniejszej pracy będzie starał się przedstawić, jak wyglądało duszpasterstwo polskie w Niemczech po zakończeniu II wojny światowej. W pierwszej części ukazane zostaną najważniejsze przepisy prawne Kościoła powszechnego regulujące kwestie związane z duszpasterstwem migrantów. W drugiej części zostanie ukazana działalność duszpasterska od roku 1945 do 1975, kiedy to na mocy obowiązującego ówczesnie prawa kościelnego powołany był Ordynariusz dla Polaków w Niemczech odpowiedzialny za opiekę duszpasterską nad rodakami na terenie Niemiec. W trzeciej części przedstawiony zostanie okres od 1976, kiedy powstała Polska Misja Katolicka i zmieniła się struktura organizacyjna tego duszpasterstwa. Artykuł zawiera również dane liczbowe dotyczące liczby wiernych, kapłanów i placówek oraz omawia formy posługi duszpasterskiej.

Słowa kluczowe: duszpasterstwo, emigracja, migranci, Niemcy, duszpasterstwo polskojęzyczne, Polska Misja Katolicka.

Summary

PASTORAL CARE FOR THE POLISH EXPATRIATES IN GERMANY AFTER 1945

In this paper, the author attempts to present what the Polish pastoral ministry in Germany looked like after the end of World War II. The first part will present the most important legal provisions of the Universal Church regulating issues related to the pastoral care of migrants. The second part shows pastoral ministry activities from year 1945 to 1975, when, under the then applicable church law, the Ordinary for Poles in Germany responsible for pastoral care over compatriots in Germany was appointed. The third part will present the period since 1976 when the Polish Catholic Mission was established and the organizational structure of this pastoral ministry changed. The article also contains figures concerning the number of the faithful, priests and institutions, and discusses the forms of pastoral ministry.

Keywords: pastoral ministry, emigration, migrants, Germany, Polish-speaking pastoral ministry, Polish Catholic Mission

Nota o Autorze

Michał Mraczek, kapłan archidiecezji wrocławskiej, święcenia 2011 r.; w latach 2012-2015 przebywał na stypendium naukowym we Freiburgu Bryzgowijskim w Niemczech; w 2019 roku na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie obronił rozprawę doktorską z teologii pastoralnej napisaną pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Macieja Ostrowskiego. Adiunkt w Instytucie Historii Kościoła i Teologii PWT we Wrocławiu, od 2021 roku Sekretarz Arcybiskupa Metropolity Wrocławskiego.